

Sorrow, the audiovisual installation «The Mirror Field», «The Crystal Wall of Tears», the project «The Path», «Interactive Diary» and so on. Art deals with immersing the viewer in the object of contemplation in such a way that he becomes an active participant in it. All kinds of technological devices that make it possible to model consciousness through visualization.

Key words: places of memory, cultural heritage, present pasts, present futures, Holocaust, cultural space.

Надійшла до редакції 3.11.2022 р.

УДК 343.337.4

ЗНИЩЕННЯ ОКУПАНТАМИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПРИАЗОВ'Я ТА ДОНБАСУ

Демідко Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук,
доцент кафедри культурології, Маріупольський державний університет, м. Київ,
<https://orcid.org/0000-0003-2605-5934>
DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi43.575>
demidko.olga1991@gmail.com

Окреслено злочини російських окупантів проти культурної спадщини Приазов'я та Донбасу. Проаналізовано норми міжнародного гуманітарного права, що захищають культурні цінності під час ведення воєнних дій. Виявлено, що сторони конфлікту зобов'язані поважати та захищати їх, забороняти, попереджати й припиняти будь-які акти крадіжки або незаконного присвоєння культурних цінностей в будь-якій формі, а також будь-які акти вандалізму. Надано характеристику найбільш постраждалим чи повністю знищеним архітектурним пам'яткам Приазов'я та міст Донбасу. Встановлено, що до основних засобів компенсації шкоди, заподіяної культурній спадщині та культурним цінностям внаслідок порушення міжнародних норм у період збройного конфлікту є реституції. Підкреслено, що відновлення культурної спадщини та повернення культурних цінностей стане важливим завданням держави і суспільства після перемоги України.

Ключові слова: культурна спадщина України, архітектурні пам'ятки, культурні цінності, Приазов'я, Маріуполь, Донбас, воєнні злочини, російські окупанти.

Актуальність дослідження. З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну зафіксовано понад 380 випадків пошкоджень та руйнувань російськими військовими українських пам'яток архітектури, археології, релігії й історії. Зокрема, на Донеччині зруйновано 89 пам'яток культури та архітектури, з них 53 у Маріуполі, понад 60 закладів та пам'яток культури знищені у Луганській області. За декілька місяців від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну приазовське м. Маріуполь перетворилося на суцільні руїни. Російські «визволителі» не лише знищили найбільше приморське місто Донеччини, але й вбили майже 25 тис. його жителів. «Місто Марії» сьогодні стало символом стійкості українського народу. Завдяки незламним захисникам полку «Азов» м. Маріуполь, яке отримало статус міста-героя, стало одним із синонімів мужності, а його мешканці на собі відчули всю силу кремлівської жорстокості. Однак архітектурний та культурний фонди Маріуполя майже повністю знищені. Загалом у місті пошкоджено 90% будівель. Більша частина пам'яток архітектури не підлягають реконструкції. Всі воєнні злочини росії, спрямовані проти культурної спадщини України мають бути зафіксовані і ретельно досліджені.

Огляд останніх публікацій. Проблеми охорони культурної спадщини за різних часів приділяли увагу у своїх дослідженнях українські та зарубіжні вчені. Варто відзначити, що вперше лише у 2002 р. українськими науковцями зібрано, систематизовано й проведено архітектурознавчий аналіз матеріалів щодо визначних архітектурних об'єктів, які з різних причин не дійшли до нашого часу [2]. Історико-правові основи пам'яток охоронної роботи і практичне застосування відповідних законодавчих актів державними установами та громадськими організаціями в Україні всебічно висвітлюються у дослідженнях плеяди дослідників саме в цій галузі. Вагомий внесок у справі вивчення, популяризації, аналізу проблем і перспектив пам'яток охоронної справи України склали публікації наукових досліджень Центру пам'ятокознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. В «Працях Центру пам'ятокознавства» та альманасі «Відлуння віків» публікується низка теоретичних і прикладних матеріалів фахівців із пам'ятокознавства, музеєзнавства, історії. Проблеми знищення української культурної спадщини російськими окупантами присвячено розвідки як істориків та культурологів (О. Демідко) [4–6], так і юристів (Т. Короткий, Я. Савченко [9]), журналістів (К. Білаш [1], М. Гема [3], Н. Попович [8], А. Стець [10], О. Черкасець [11]). Зокрема, останні у своїх публікаціях висвітлюють спогади очевидців та надають коментарі музейних працівників.

Мета статті – виявити воєнні злочини російських окупантів, спрямовані проти культурної спадщини Приазов'я та Донбасу.

Виклад основного матеріалу. За місяці облоги культурну та історичну спадщину Приазов'я й Донбасу невпинно знищували, що за нормами міжнародного гуманітарного права є воєнним злочином з боку російських окупантів. Під час війни, тобто міжнародного збройного конфлікту, між воюючими сторонами діє міжнародне гуманітарне право, норми якого обмежують сторони конфлікту у засобах та методах ведення війни. На жаль, бачимо жахливі приклади порушення цих норм російськими військовослужбовцями, військовим та політичним керівництвом. Це – серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни, які є воєнними злочинами. Але важливо, що крім людей (поранені та хворі комбатанти, військовополонені, цивільне населення), міжнародне гуманітарне право захищає також культурні цінності. Будь-яке захоплення, знищення чи навмисне пошкодження релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ, історичних пам'яток, творів мистецтва та науки забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню. Про це говорить стаття 56 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р. Зазначена конвенція є досі чинною та обов'язковою для України та РФ [9]. Обов'язковими для сторін також є спеціальна Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту з Протоколом 1954 р. (існує ще протокол 1999 р., до якого приєдналася Україна, але не росія). Більш загальними, але дуже важливими є окремі положення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. Це договори, що стосуються захисту культурних цінностей в період збройного конфлікту, перш за все міжнародного. Окрім них, існують звичаєві норми міжнародного гуманітарного права, які також забезпечують захист культурних цінностей у період збройного конфлікту. Загалом за нормами міжнародного гуманітарного права культурна спадщина та культурні цінності у період збройного конфлікту мають підвищений рівень захисту серед цивільних об'єктів. Сторони конфлікту зобов'язані поважати та захищати їх, забороняти, попереджати та припиняти будь-які акти крадіжки або незаконного присвоєння культурних цінностей в будь-якій формі, а також будь-які акти вандалізму. У ході військових операцій сторони повинні вживати особливих заходів обережності, щоб уникнути заподіяння шкоди культурній спадщині та культурним цінностям, за винятком випадків, коли вони перетворені на військові об'єкти. Знищення культурної спадщини та культурних цінностей, яке відбувається навмисно, кваліфікується міжнародним правом як воєнний злочин.

Очільник Луганської ОВА С. Гайдай зазначив, що наразі точно відомо про знищення на території Луганської області 60 закладів та пам'яток культури. За його словами, до початку російського вторгнення у Луганській області було 643 заклади культури; майже 600 із них зараз перебувають під окупацією. Про поточний стан багатьох достеменно невідомо. Втім, офіційно зафіксовано повне руйнування 14 об'єктів. Ще 47 мають серйозні пошкодження. Більшість із них зруйновані на 70–90%. [4]. У Нью-Йорку на Донеччині пошкоджена обстрілами і пожежею історична пам'ятка, яка пережила дві світові війни. Це чотириповерховий паровий млин Петера Діка, побудований на Донбасі ще у 1903 р. Третю війну цей німецький спадок сходу України, на жаль, не пережив.

Утім найболочішою точкою в Донецькій області залишається Маріуполь, де зруйнована найбільша кількість архітектурних та культурних пам'яток. У Маріуполі постраждали 53 пам'ятки архітектури та культури. Деякі з них повністю зруйновані. Наслідки обстрілів та бомбардувань, завданих російськими окупантами, можна побачити у всіх районах Маріуполя. Зокрема, зазнала руйнації найвідоміша церква міста – Собор Архистратига Божого Михаїла, розташована на вулиці Воїнів-Визволителів у Лівобережному районі міста, повністю знищений пам'ятник митрополиту Ігнатію, розміщений біля собору. Зруйновано і палаци культури міста – ПК «Український дім» та ПК «Іскра» у Кальміуському районі. Потрапила під обстріл і Маріупольська мечеть, збудована на честь султана Сулеймана Чудового і Роксолани в Приморському районі [1].

Також постраждали найстаріші вулиці міста, що ведуть свою історію від дня його заснування. Зокрема, на центральній вулиці – проспекті Миру – зруйновано архітектурне серце міста – будівлю Донецького академічного обласного драматичного театру (м. Маріуполь). Історія будівництва непроста, адже приміщення театру за радянських часів зводили лише в обласних центрах. Утім, маріупольці щодня надсилали клопотання до обласного центру, підкреслюючи, що вони не уявляють свого подальшого культурного життя без театру. І місту пішли на зустріч. Проект будівлі був розроблений архітекторами Київського ДІПромісту О. Малишенком та О. Крилової на зразок Полтавського обласного театру. Будівництво театру розпочалось навесні 1956 р. 2 листопада 1960 р. відбулося урочисте відкриття театру. Гарне, добре обладнане приміщення для театру в стилі радянського монументального класицизму з великою кількістю ліпних декоративних елементів стало окрасою міста. Об'єм будівлі – 37 тис. м³. Центральна фасадна частина будівлі з портиком коринфського ордера на квадратних колонах і віконними прорізами з напіварочним завершенням

злітає вгору кілеподібним фронтоном на консолях із гармонійною скульптурною композицією, де чільне місце відводиться металургам і хліборобам як основним працівникам Приазов'я, хвалебну оду яким виконували покровительки мистецтва [5; 76]. Глядацька зала розрахована на 800 місць. Освітлення сцени забезпечували 5 софітових ферм, якими можна зарядити одночасно 42 декорації, тобто резерву вистачало на дві вистави. Саме біля театру відбувалися найважливіші та яскраві культурні події у житті міста. На початку березня, коли Маріуполь перебував під постійним артилерійським обстрілом, окупанти методично знищували домівки містян. Унаслідок цього десятки й сотні маріупольців залишилися без даху над головою і потребували прихистку. Ним і став Донецький академічний обласний драматичний театр (м. Маріуполь). Під його дахом зібралось понад 1000 людей, які не мали більше дому і змушені були шукати інше безпечне місце. Вони спали на сцені, в гримерках, фойє; гардероб перетворився на їдальню, а актори, які раніше розважали глядачів, стали волонтерами та допомагали всім вижити. Комендантом театру у воєнний час стала художниця з освітлення Є. Забогонська. Найбільше допомагав їй чоловік, артист С. Забогонський. Їм вдалося сформувати команду, що згуртовано діяла до 16 березня. Саме вони вирішили перед театром зробити напис «ДІТИ». На четвертому поверсі театру, під самим дахом, був цех художників. Вахтери відкрили приміщення; там знайшли банки з білою фарбою та валик. Утім окупанти завдали удару по драмтеатру, попри те, що поряд був цей велетенський напис. Загинуло майже 300 осіб [7]. Важливо відзначити, що приміщення драматичного театру було єдиним у Маріуполі, що отримало статус пам'ятки архітектури державного значення і одним із 6 пам'яток архітектури місцевого значення. Маріупольський театр став символом гуманітарної катастрофи, заподіяної росією. Відновити будівлю після закінчення війни пообіцяв уряд Італії [1].

Ще однією з цінних пам'яток архітектури в Маріуполі, повністю зруйнованою російськими окупантами, є будівля Центру сучасного мистецтва «Готель Континенталь» (Палац культури «Молодіжний»), розташована на найстарішій вулиці міста – Харлампіївській. Спочатку будівля, яка по праву вважалася архітектурною окрасою міста, була збудована як готель «Континенталь». Будівництво завершили 1897 р.. На жаль, автор проекту невідомий, документи втрачені. У першокласному готелі проводили свій вільний час маріупольське купецтво та місцеве міщанство. Господарем особняка був В. Томазо. На першому поверсі розташовувалися елітні магазини та модні салони, зала купецьких зборів. Важливо, що, як і приміщенні драмтеатру, в Центрі сучасного мистецтва «Готель Континенталь», в якому до війни працювали театральні та танцювальні колективи, не було військових, це були місця для мирних жителів.

Маріупольці спали у старих підвалах, гримерках, танцювальних залах та холах. Їжу готували на подвір'ї. А окупанти незважаючи на написи «Діти», і розуміння, що в будівлях перебувають сотні мирних мешканців, бомбили ці цінні архітектурні будівлі.

І все ж у місті вдалося зберегти лише одну культурну установу. Це знаменита Маріупольська камерна філармонія, яка стала прихистком для маріупольців завдяки самовідданості та повсякденній праці її директора, заслуженого діяча мистецтв України, головного диригента Маріупольського муніципального камерного оркестру «РЕНЕСАНС» Василя Михайловича Крячка.

За словами керівниці вокального колективу ДК «Український дім» А. Шведової-Ширінової, завдяки Василю Михайловичу не лише вціліла Маріупольська камерна філармонія, а й вижило майже 800 людей, серед яких багато дітей, зокрема і новонароджених, а також різні тварини. Для кожного у той жахливий час директор установи зробив усе для захисту і навіть для комфорту. Він щодня ходив під обстрілами у філармонію і не боявся нічого. Знав, що там чекають люди, яким потрібна допомога. Будь-яку гуманітарку від окупантів Василь Михайлович відмовлявся отримувати. Директор філармонії бачив, наскільки зруйноване місто, його намагалися підштовхнути до співпраці, але він не зрадив своїх цінностей і є справжнім прикладом відваги, мужності та любові до своєї Батьківщини – України [6].

На вул. Земській – одній з найстаріших вулиць Маріуполя – отримав значні пошкодження єдиний неоготичний замок Маріуполя – будинок Гампера [3]. Невеликий будинок у стилі неоготики, побудований у 1907 р. із червоної цегли, розташований в районі Слобідки. Відмінні риси архітектури: стрілчасті вікна, цегляні візерунки та прибудова у вигляді вежі середньовічного замку. На рубежі XIX – XX ст. тут жив і працював відомий маріупольський лікар Сергій Федорович Гампер, який мав велику популярність і серед жителів міста. Будівля схожа на замок, чим привертає увагу до себе. За своє відносно коротке життя С. Гампер чимало зробив для Маріуполя як високоосвічений лікар і як громадський діяч.

Було зруйновано і Маріупольський краєзнавчий музей, заснований 6 лютого 1920 р. і розташований на вул. Георгіївській. У фондах музею зберігалось понад 53.000 музейних предметів, зокрема речові, образотворчі, письмові (рукописні та друковані), нумізматичні, археологічні, фотодокументальні, природні та ін. [10].

На жаль, зруйновано і будівлю Художнього музею ім. А. Куїнджі. Цей старовинний особняк 1902 р., виконаний у стилі «північний модерн» був весільним подарунком голови Маріупольської земської управи Газадінова з нагоди одруження його дочки Валентини з Гіацинтовым Василем Івановичем, засновником Маріупольського реального училища. Колекція Художнього музею ім. А. Куїнджі налічувала майже 2 тисяч творів живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва та скульптури. Серед них – роботи І. Айвазовського, М. Глуценка, Т. Яблонської, М. Дерегуса, А. Коцки, М. Бендрика, Л. Гаді.

Унаслідок масових обстрілів зруйновано Музей історії та археології Маріупольського державного університету, який знаходився на другому поверсі ЗВО. У ньому зберігалось майже 500 цінних артефактів. Відомо, що окупанти повністю вивезли всі цінні експонати з Маріупольського краєзнавчого музею та Художнього музею ім. А. Куїнджі. В Маріуполі зберігалось сім оригінальних шедеврів, що були передані росіянам директоркою Маріупольського краєзнавчого музею Н. Капусниковою, яка знала точне місце таємного зберігання шедеврів та особисто все передала окупантам. Зокрема, вона віддала оригінали трьох картин Куїнджі «Червоний захід», «Осінь», «Ельбрус»; оригінал картини Айвазовського «Біля берегів Кавказу»; два оригінали картини Дубовського – «Море» і «Ніч на Балтійському морі»; оригінал Калмикова «А.І.Куїнджі». А також вона передала бюст Куїнджі роботи скульптора Беклемішева та три унікальні ікони – Ісус Христос Вседержитель, Богоматір з Немовлям; Іоан Хреститель (Попович, 2022). Водночас російські окупанти вивезли з Маріуполя до Донецька унікальну колекцію медальєрного мистецтва Ю. Харабета, чоловіка єдиної народної артистки України в Маріуполі Світлани Отченашенко-Харабет. Вона загинула у блокадному Маріуполі 7 квітня 2022 р. [11].

Основним засобом компенсації шкоди, заподіяної культурній спадщині та культурним цінностям унаслідок порушення міжнародних норм у період збройного конфлікту, є реституція. Реституція – це, перш за все, повернення культурних цінностей або передача замість них аналогічних за вартістю та цінністю об'єктів. Зобов'язання щодо реституції – це не лише відповідні норми мирних договорів. Це ще й положення Конвенцій ЮНЕСКО, відтворені в резолюціях Генеральної асамблеї ООН та звичаєва норма міжнародного права. Завданням реституції є не тільки повернути окремі культурні цінності та компенсувати заподіяну шкоду, але й відновити спадщину як цілісне культурне надбання нації та держави. Найчастіше реституція відбувається саме у формі повернення вивезених у період окупації культурних цінностей, як це мало місце на основі мирних договорів після Першої та Другої світових воєн.

Друга форма реституції пов'язана із заміною культурних цінностей на аналогічні об'єкти, втрачені у результаті бойових дій. Так, 21 березня 2022 р. прямим попаданням авіабомби російських окупантів знищено будівлю Художнього музею ім. А. Куїнджі у Маріуполі. Відповідальність за це несе держава-агресор. Саме тому РФ повинна передати Україні аналогічні втраченим шедеври зі своїх колекцій та відшкодувати вартість зруйнованого приміщення музею або побудувати нове [9].

Висновки. До 24 лютого 2022 року Маріуполь розкрив свій культурний потенціал і зміг стати візитівкою країни, оскільки у 2021 р. отримав статус Великої культурної столиці. Однак протягом декількох місяців облоги в місті знищені чи частково зруйновані найголовніші архітектурні пам'ятки, які до повномасштабного вторгнення росії вважалися туристичними магнітами Маріуполя. Серед них будівлі Донецького академічного обласного драматичного театру (м. Маріуполь), Художнього музею ім. А. Куїнджі, Маріупольського краєзнавчого музею, будинок Гампера, приміщення ЦСМ «Готель Континенталь».

Знищення і вивіз цінних пам'яток культури та історії є злочином, скоєним російськими військовими, спрямованим проти культурної спадщини України. Відновлення культурної спадщини та повернення культурних цінностей стане важливим завданням держави та суспільства після перемоги України. Українська культурна спадщина є частиною світової культурної спадщини, тому всі держави світу мають зобов'язання щодо її збереження та повернення.

Перспектива подальших досліджень. Виявлені в результаті дослідження факти і закономірності можуть стати підґрунтям для подальшого вивчення воєнних злочинів армії рф проти культурної спадщини України.

Список використаної літератури

1. Білаш К. Втрати історичної та культурної спадщини України під час війни. history.rayon. 2022. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/501852-vtrati-istorichnoi-ta-kulturnoi-spadshchini-ukraini-pid-chas-viyni> (дата звернення: 17.07.2022).
2. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ : НДІТІАМ. 2017. 592 с.
3. Гема М. У Маріуполі окупанти зруйнували унікальну пам'ятку архітектури – будинок Гампера. 24tv. 2022. URL: https://24tv.ua/mariupoli-okupanti-zruynovali-unikalnu-pamyatku-arhitekturi-budynok_n1948818 (дата звернення: 21.07.2022).
4. Демідко О. О. Злочини росіян проти культурної спадщини Донбасу. Донбас 24. 2022. URL: <https://donbas24.news/news/zlocini-rosiyan-proti-kulturnoyi-spadshhini-donbasu> (дата звернення: 05.10.2022).

5. Демідко О. О. Ілюстрована історія театральної культури Маріуполя. Київ : КИТ. 2017. 276 с.
6. Демідко О. О. Під обстрілами продовжував допомагати людям: героїчна історія директора Маріупольської камерної філармонії. *mrpl.city*. 2022. URL: <https://mrpl.city/news/view/pid-obstrilami-prodovzhuvav-dopomagati-lyudyam-geroichna-istoriya-direktora-mariupolskoi-kamernoji-filarmonii> (дата звернення: 20.07.2022).
7. Курцановська Г. Я. Я была комендантом убежища в драмтеатре Мариуполя. Это мы написали «ДЕТИ» краской перед входами. *svoi.city*. 2022. URL: <https://svoi.city/articles/213201/komendant-ubezhischa-v-dramteatre-mariupolya> (дата звернення: 15.07.2022).
8. Попович Н. У Маріуполі директорка краєзнавчого музею передала окупантам картини Куїнджі та Айвазовського. *yourart*. 2022. URL: <https://supportyourart.com/news/u-mariupoli-dyrektorka-kraeyznavchogo-muzeyu-peredala-okupantam-kartyny-kuyindzhi-ta-ajvazovskogo/> (дата звернення: 25.07.2022).
9. Савченко Я. Короткий Т. Злочини проти культури: що каже міжнародне право про відповідальність Росії за знищену спадщину? *lb.ua*. 2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochiny_proti_kulturi_shcho_kazhe.html (дата звернення: 30.07.2022).
10. Стець А. Росіяни спалили краєзнавчий музей у Маріуполі. *zaxid.net*. 2022. URL: https://zaxid.net/rosiyani_spalili_kraeyznavchiy_muzeu_u_mariupoli_n1541271 (дата звернення: 28.07.2022).
11. Черкасець О. Колекція Юхима Харабета викрадена та вивезена окупантами з музею. *Україна молода*. 2022. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/164/165777> (дата звернення: 27.07.2022).

References

1. Bilash K. Vtraty istorichnoi ta kulturnoi spadshchyny Ukrainy pid chas viiny. *History.rayon*. 2022. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/501852-vtrati-istorichnoi-ta-kulturnoi-spadshchini-ukraini-pid-chas-viyni> [Accessed: 17 May 2022].
2. Vecherskyi V. V. Vtracheni obiekty arkhitekturnoi spadshchyny Ukrainy. Kyiv : NDITIAM. 2017. 592 p.
3. Ghema M. U Mariupoli okupanty zruinuvaly unikalnu pamiatku arkhitektury – budynok Hampera 24 tv. 2022. URL: https://24tv.ua/mariupoli-okupanti-zruinuvali-unikalnu-pamyatku-arhitekturi-budinok_n1948818 [Accessed: 11 May 2022].
4. Demidko O. O. Iliustrovana istoriia teatralnoi kultury Mariupolia. Kyiv : KYT. 2017. 276 s.
5. Demidko O. O. Pid obstrilamy prodovzhuvav dopomahaty liudiam: heroichna istoriia dyrektora Mariupolskoi kamernoji filarmonii. *mrpl.city*. 2022. URL: <https://mrpl.city/news/view/pid-obstrilami-prodovzhuvav-dopomagati-lyudyam-geroichna-istoriya-direktora-mariupolskoi-kamernoji-filarmonii> [Accessed: 13 May 2022].
6. Demidko O. O. Zlochyny rosiian proty kulturnoi spadshchyny Donbasu. *Donbas24*. 2022. URL: <https://donbas24.news/news/zlocini-rosiyan-proti-kulturnoyi-spadshhini-donbasu> [Accessed: 05 October 2022].
7. Kurtsanovska G. Ya. Ya byla komendantom ubezhisha v dramteatre Mariupolya. Eto my napisali «DETI» kraskoj pered vhodami. *svoi.city*. 2022. URL: <https://svoi.city/articles/213201/komendant-ubezhischa-v-dramteatre-mariupolya> [Accessed: 15 May 2022].
8. Popovych N. U Mariupoli dyrektorka kraeyznavchogo muzeiu peredala okupantam kartyny Kuindzhi ta Aivazovskoho. *yourart*. 2022. URL: <https://supportyourart.com/news/u-mariupoli-dyrektorka-kraeyznavchogo-muzeyu-peredala-okupantam-kartyny-kuyindzhi-ta-ajvazovskogo/> [Accessed: 14 May 2022].
9. Savchenko Ya., Korotky T. Zlochyny proty kultury: shcho kazhe mizhnarodne pravo pro vidpovidalnist Rosii za znyshchenu spadshchynu. *lb.ua*. 2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochiny_proti_kulturi_shcho_kazhe.html [Accessed: 18 May 2022].
10. Stets A. Rosiiany spalily kraeyznavchyi muzei u Mariupoli. *zaxid.net*. 2022. URL: [https://zaxid.net/rosiyani_spalily_kraeyznavchyi_muzei_u_mariupoli_n1541271](https://zaxid.net/rosiyani_spalili_kraeyznavchiy_muzeu_u_mariupoli_n1541271) [Accessed: 12 May 2022].
11. Cherkasets O., 2022. Kolektsiia Yukhyma Kharabeta vykradena ta vyvezena okupantamy z muzeiu. *Ukraina moloda*. 2022. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/164/165777> [Accessed: 10 May 2022]. (

DESTRUCTION OF THE CULTURAL HERITAGE OF PRIAZOVIA AND DONBAS BY THE OCCUPIERS

Demidko Olga – Candidate of candidate of historical sciences,
Associate Professor, Mariupol State University, Kyiv

The article reveals the crimes of the Russian occupiers against the cultural heritage of Azov and Donbas. The characteristics of the most damaged or completely destroyed architectural monuments of the Azov region and the cities of Donbas are given. It has been established that restitution is the main means of compensation for damage caused to cultural heritage and cultural values as a result of violation of international norms during the armed conflict. It is emphasized that the restoration of cultural heritage and the return of cultural values will become an important task of the state and society after the victory of Ukraine.

Key words: cultural heritage of Ukraine, architectural monuments, cultural values, Azov region, Mariupol, Donbas, war crimes, Russian occupiers.

UDC 343.337.4

DESTRUCTION OF THE CULTURAL HERITAGE OF PRIAZOVIA AND DONBAS BY THE OCCUPIERS

Demidko Olga – Candidate of candidate of historical sciences,
Associate Professor, Mariupol State University, Kyiv

The aim of this paper is to explore war crimes of the Russian occupiers, directed against the cultural heritage of the Azov region and Donbass. All war crimes of Russia directed against the cultural heritage of Ukraine must be recorded and thoroughly investigated.

Research methodology. The analysis of theoretical methods and techniques of information collection was carried out to study the material. In particular, the method of complex analysis of the source base on this issue, the method of theoretical analysis of previous research, the method of methodological understanding and generalization of information regarding Russian war crimes against the cultural heritage of Azov and Donbass.

Results. It has been established that restitution is the main means of compensation for damage caused to cultural heritage and cultural values as a result of violation of international norms during the armed conflict. The task of restitution is not just to return individual cultural values and compensate for the damage, but also to restore the heritage as an integral cultural asset of the nation and the state. The second form of restitution is related to the replacement of cultural values with similar objects lost as a result of hostilities. The aggressor state is responsible for this. That is why the Russian Federation should hand over masterpieces similar to the lost ones from its collections to Ukraine and reimburse the cost of the destroyed museum premises or build a new one.

It is emphasized that restoration of cultural heritage and return of cultural values will become an important task of the state and society after the victory of Ukraine. Ukrainian cultural heritage is part of the world cultural heritage, therefore all the states of the world have an obligation to preserve and return it.

Novelty. The facts and patterns revealed as a result of the research can become the basis for further study of the war crimes of the Russian army against the cultural heritage of Ukraine.

Key words: cultural heritage of Ukraine, architectural monuments, cultural values, Azov region, Mariupol, Donbas, war crimes, Russian occupiers.

Надійшла до редакції 09.10.2022 р.

УДК 316.7+330.3:7.05

АРТ-ЯРМАРОК ЯК ПРОСТІР КУЛЬТУРАЛІЗАЦІЇ ТА СПЕКУЛЯЦІЇ : РОЗШИРЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ ЕКОНОМІКИ КУЛЬТУРИ

Фанагей Ростислав Дмитрович – аспірант кафедри етики, естетики та культурології,

Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Київ.

<https://orcid.org/0000-0001-8640-082X>

DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpnm.vi43.576>

rostyslav.fanagei@gmail.com

Будучи мережею тимчасових локалізацій діяльності арт-дилерів, сучасний арт-ярмарок подібно до середньовічних ярмарків уможливорює саме капіталістичні спекулятивні практики та уможливорюється/конструюється ними. Ці практики варто розглядати як такі, що були та є внутрішнім рушієм розвитку економіки, розширення та ускладнення її просторової текстури, та пов'язаним із цим трансформуванням соціального простору. Але якщо середньовічні ярмарки та секуляризовані модерні фінансові установи стимулювали це за рахунок суто економічних реінвестування надлишків капіталу та заохочення грошових відносин, то в умовах економіки вражень арт-ярмарок постає важливим інструментом загального соціально-економічного поступу саме за рахунок єдності із масовою культуралізацією.

Ключові слова: арт-ярмарок, ярмарок, культуралізація, культурний простір, простір, практики, «культура присутності», арт-дилер.

Постановка проблеми. Стан «пізньої модерності» радикально ставить перед дослідником проблему множинності, яка призводить до необхідності концептуалізувати культуру не як інтегроване ціле, а скоріше як множину культурних практик, що утворюють множину просторів культури. Множинність практик як предмет дослідження передбачає принципову відмову від цілепокладальної дії, що базується на суб'єкт-об'єктній опозиції з домінуванням мислення як форми людської діяльності, та акценті на історичній динаміці конструюванні чуттєвих орієнтацій тіла як генези соціокультурного простору. Останній варто розуміти як проблему, яку людина конструює та репрезентує своїми культурними практиками: проживає, «переживає» та певним чином осмислює. Взаємозалежність цих двох складових може бути узагальнена в формулюванні «культурні практики простору», яке долає модерне секуляризоване розуміння культури як виробництва значень як смислів, протиставлене простору як пасивній протяжності тіл. Таке формулювання є вкрай важливим на тлі того, що виклик пізньої модерності можна розуміти як кризу досвідів простору та часу, в якій множинна спадковість практик починає домінувати над уніфікуючою темпоральністю духу, але в той же час пануючими в даному випадку є візуальні практики, які найбільш яскраво підкреслюють безальтернативність саме культурологічного дослідження пізньої модерності. Адже їх репрезентативність як конструювання надлишковості існування є тотальним насиченням значеннями, не лише як модерними